

AKADEMINĖ AUTONOMIJA TARP DIKTATŪROS SCILĖS IR BIUROKRATIJOS
CHARIBDĖS

Kulakauskas, Antanas. *Pirmoji lietuviška alma mater: trumpa klasikinio universiteto Kaune istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2022, p. 168.

2022 metais Kaune Vytauto Didžiojo universitetas (toliau – VDU) paminėjo savo įkūrimo šimtmetį ir visiškai logiška, kad akademinėje bendrijoje kilo mintis parašyti VDU istorijai skirtą veikalą. Šio iššūkio ėmėsi VDU profesorius, istorikas ir politologas Antanas Kulakauskas. Jo parašyta VDU istorijos studija nėra jubiliejinis leidinys ar koks nors pagyrimų ir pasigyrimų rinkinys, kaip kartais nutinka su valstybinių institucijų jubiliejaus proga išleistomis istorijomis, o kartu su chronologiniu VDU istorijos aprašymu siekia aptarti ir svarbiausias universitetų raidos Lietuvoje problemas bei jų aktualumą mūsų dienomis. Negalima nepabrėžti buvusių ir esamo VDU vadovų – ypač prof. Juozo Augučio ir prof. Algirdo Avižienio – informacinės ir konsultacinės paramos rengiant šią VDU istoriją, taip pat nedažnai pasitaikančio kolegiško istorikų bendradarbiavimo – dr. Kęstučio Raškausko beveik tuo pačiu metu parengtas platus su Lietuvos universiteto įkūrimu susijusių šaltinių rinkinys (Raškauskas 2022). Be abejo, toks solidus šaltinių rinkinys buvo vertingas ir recenzuojamos studijos autoriui, už tai kolegai istorikui įvade Kulakauskas nuoširdžiai dėkoja.

Pasirinkta *trumpos istorijos* forma leidžia jos autoriui elgtis laisviau ir nesieti pasakojimo vien tik su VDU institucine istorija, bet pažvelgti į bendrą Lietuvos universitetų, kurių daugumos sąmoningu ar atsitiktiniu tėvu jų lietuviškuoju istorijos periodu tapo VDU, padėtį dabartinėje Lietuvos Respublikoje, tam skiriant baigiamąją dalį.

Be abejo, „Pirmoji lietuviška alma mater“ nėra pirmuoju ir vieninteliu VDU istoriją apibendrinančiu veikalų, parašytu atkūrus VDU. Gana platus VDU veiklos

aprašymas yra Vilniaus valstybinio universiteto jubiliejui skirtoje daugiatomėje istorijoje (*Vilniaus universiteto istorija* 1977), be to, panašų, tik gerokai trumpesnę, tekstą galima aptikti net ir sovietiniam Kauno politechnikos institutui skirtoje istorinėje knygoje (Martinaitis 1979). O 2002 metais buvo išleista kolektyvinė monografija „Vytauto Didžiojo universitetas. Mokslas ir visuomenė 1922–2002“, tačiau jos autoriai daugiausia dėmesio skyrė istorijos įvykiams aprašyti, atskirų padalinių raidai fiksuoti ar universiteto įkūrimo bei atkūrimo peripetijoms. Ir nors VDU vietos Lietuvos istorijoje ir visuomenėje istoriografiniai akcentai buvo sudėti greta istorinio pasakojimo apie universiteto raidą, visgi – dėl suprantamų daugybės autorių paraleliai rašytos kolektyvinės monografijos formato apribojimų – daugiausia jų buvo monografijos sudarytojo prof. Egidijaus Aleksandravičiaus rašytose monografijos dalyse (*Vytauto Didžiojo universitetas* 2002). Dabar, po dvidešimties metų, atėjo laikas iš naujo įvertinti, kas buvo nuveikta ir kokios problemos taip ir liko neįveiktos. Verta pažymėti, kad 2022 metų VDU istorija nekartoja 2002-ųjų leidinio, skirto universitetui (nors vienas tuometės kolektyvinės monografijos autorių buvo ir prof. Antanas Kulakauskas), bet yra savotiškas jo tęsinys – bandymas, neneigiant ankstesnių įžvalgų, mokslininko analitiko žvilgsniu iš laiko perspektyvos vertinti istorinių įvykių ilgalaikes pasekmes Lietuvos valstybei ir visuomenei.

Ko gero, kaip niekada raiškiai lietuviškoje istoriografijoje „Pirmosios lietuviškos alma mater“ įvade ir pirmame skyriuje įvertintas klasikinio lietuviško universiteto reikalingumas bręstančiai lietuvių tautai. Sekant ir papildant dar išeivijoje rašytus tekstus, pabrėžiančius Lietuvos universitetinės tradicijos tęstinumą nuo Vilniaus akademijos iki Lietuvos universiteto 1922 metais (*Lietuvos universitetas* 1972), istorijos prasideda ne nuo 1922 metų universiteto įkūrimo ar Aukštesniųjų kursų veiklos aptarimo, o nuo universiteto idėjos, sklandžiusios dar Simono Daukanto laikais tik gimstančioje lietuviškoje inteligentijoje.

Istorijos autorius knygos pradžioje leidžia suprasti, kad be lietuviško universiteto Kaune lietuvių tauta, jei ir išliktų iki šių dienų kaip tauta, tai būtų tik kaip koks nors valstybingumo neturintis etnosas, koku tapo valai Velse arba bretonai Prancūzijoje.

Nemaža „Pirmosios lietuviškos alma mater“ dalis skirta gana įprastiniam universitetų istorijose Lietuvos universiteto (nuo 1930 metų tapusio Vytauto Didžiojo universitetu) struktūros, raidos, trumpų žymiausių mokslininkų biografijų aprašymui. Tačiau už tos trumpos istorijos liko daugybė klausimų, tokių kaip VDU įtaka Kauno gyvenimui, universiteto politinis bei kultūrinis vaidmuo tarpukaryje ir mūsų laikais.

Galima juokauti, kad kai universiteto profesorius Augustinas su docentu Antanu sušaudė studentą Karolį, tai Lietuvoje vadinama 1926 metų valstybiniu perversmu, bet ir nejuokaujant VDU profesūros ir studentijos itin aktyvus

dalyvavimas politikoje, ko gero, nulėmė, kad iki šiol nėra VDU darbuotojų dalyvavimo politikoje skirtų mokslinių tyrimų, tarsi savaime suvokiant, kad apolitiškų ir pasyvių mokslininkų (skirtingai nei vėlesniais laikais) beveik nebuvo, o politinių įsitikinimų skalė VDU bendruomenėje buvo tokia plati ir marga, kad aptarti VDU profesūros ir studentijos politinę veiklą kol kas dar niekas iš istorikų neišdrįso.

Taip pat iki šiol trūksta VDU studentų ir mokslininkų įvaizdžio tyrimų tarpukario spaudoje bei literatūroje, Kauno akademinio pasaulio patirties įtakos išėvijoje ir sovietinėje okupacijoje. Kitaip tariant, VDU bendruomeninio tęstinumo (*tęstinumo* ne pastatų, daiktų ar teisės aktų prasme) gana arši ir nuolat atsinaujinanti diskusija tarp kelių universitetinių institucijų Lietuvoje vis dar nėra pasiekusi bent kokio bendro, visus patenkinančio sutarimo. Nėra ir apibendrinančio VDU kaip lietuvių literatūros klasikų kūrybinės aplinkos suvokimo, nors sunkoka būtų rasti garsesnę tarpukario Lietuvos grožinės literatūros kūrėją, kurio kas nors nesietų su universitetu ar bent jau jo aplinka.

Visa tai, kas gali patraukti istoriją nelabai besidominančio skaitytojo dėmesį, – studentijos ir dėstytojų kasdienybės vaizdai, tarpusavio ir politiniai konfliktai, dėstytojų boikotai, skandalai ir bohemiškas gyvenimas, studentų demonstracijos ir net masiniai neramumai – į trumpos istorijos puslapius pateko gana saikingai, tačiau vargu ar dėl to reikėtų kaltinti šią VDU istorijos sintezę ir į ne buities bei kasdienybės istoriją nusitaikiusį autorių. Jei VDU istorija vis dar nesulaukia kelių ar keliolikos jo gyvenimo sričių tyrinėtojų dėmesio, tai autoriui, rašančiam istorikų tyrimus apibendrinantį veikalą, užsiimti daugybe papildomų tyrimų nėra nei laiko, nei prasmės.

Tikrai gaila, kad „Pirmojoje lietuviškoje alma mater“ išvesta nedaug paralelių tarp 1922–1940 metų studentijos organizavimo bei sąmoningo kolektyvinio veikimo sugebėjimų, dėl kurių spaudoje juokauta, kad greitai Lietuva bus ne dainų ar žemės ūkio, o studentų korporacijų kraštu (*Dienos žodis* 1939) ir šių laikų gerokai pasyvesnio Lietuvos akademinio jaunimo.

Gan švelniai buvo paliestos ir universitetinio išsilavinimo, kuris buvo suvokiamas kaip būsimų Lietuvos vadovų rengimo kelias, elitiškumo ir pasiekiamumo daugumai Lietuvos gyventojų problemos. Nors studijų mokestis (nuo 1930 metų pabaigos buvęs 200 litų per metus) nebuvo didelis (mokama keliems procentams studentų stipendija tuo metu buvo 150 litų per mėnesį), bet, net įvertinus perkamosios galios skirtumus, tai būtų gerokai mažiau nei mūsų dienomis mokama už mokslą ir neviršytų 900 eurų sumos, tačiau ilgalaikių studijų paskolų sistemos nebuvimas, pastovus nekilnojamojo turto kainų augimo bumas Kaune ir pragyvenimo mieste brangumas lėmė, kad net vieno studento išlaikymas buvo toli gražu ne kiekvieno vidutinio ūkininko kišenei, juo labiau kad tuometinės šeimos buvo didelės, turinčios kelis, dažnai pamečiui gimusius vaikus, kuriems vienu metu reikėjo

pinigų ir mokslui gimnazijose, ir kraičiams, ir paveldėtai turto daliai išmokėti. Jei po 1929–1930 metų ekonominės krizės skurstantys VDU studentai buvo gal ir suprantamas ekonomiškai nusiaubtos Lietuvos reiškiny, visgi 1939 metais spaudoje aprašyti tiesiogine prasme badaujantys, benamiai ar nešildomose patalpose žiemą gyvenantys studentai (gana tipiškas tokio aprašymo pavyzdys pateikiamas, pavyzdžiui, *Lietuvos žinios* 1939) vargu ar buvo tik ekonominių sunkumų, o ne valstybės politikos pasekmė.

Istorijoje pateikiamą statistiką apie VDU studentų socialinę kilmę, kuri neatsitiko Lietuvos visuomenės socialinės sudėties, galima papildyti 1930 ir 1937 metais atliktų VDU anketinių apklausų duomenų palyginimu, atskleidžiančiu kai kurias studentų sudėties tendencijas. Ūkininkų, kurie sudarė apie 4 / 5 tuometinės Lietuvos gyventojų, vaikų tarp studentų 1930 metais buvo 47,9 proc., o 1937 metų rudenį jų sumažėjo iki 42 proc. Net ir pridėjus 5,7 proc. studentų, darbininkų palikuonių, dauguma studentų VDU tuo metu buvo kilę iš valdininkijos ir verslininkų (Vaišnoras 1938).

„Pirmojoje lietuviškoje alma mater“ labai akivaizdžiai aprašytas valstybės spaudimas tautininkų autoritarinės diktatūros metais siekiant didinti tiesioginę centrinės valdžios ir asmeniškai prezidento Antano Smetonos įtaką universitetui. Nepaisant diskusijų bei protestų, 1935 ir 1937 metų VDU statuto pakeitimai, jei ne visiškai pajungė universiteto vadovybę tiesioginiam prezidentūros administravimui, tai VDU kaip autonomiškos fakultetų federacijos teises stipriai apribojo (Kulakauskas 2022: 60, 62). Galima tik pridurti, kad tautininkų pradėtas VDU autonomijos likvidavimo procesas sklandžiai tęsėsi ir pirmais sovietinės okupacijos mėnesiais, kai Lietuvos sovietinės vyriausybės vadovu tapo buvęs VDU dekanas Vincas Krėvė-Mickevičius, kuris savo trumpo darbo vyriausybės vadovo poste metu visgi rado laiko ir jėgų pakeisti VDU statutą, universiteto vadovus paversdamas Švietimo ministerijos skiriamais biurokratais.

Be abejo, tokios istorijos kaip „Pirmoji lietuviška alma mater“ apimtis neleidžia plačiai aptarti visų politinių peripetijų ir administracinių intrigų per šimtą metų, keitusių universiteto gyvenimą, jį sunaikinusių ar prikėlusių, bet galima pastebėti, kad nuo 1940 metų rudens VDU virto antisovietinės ir antinacinės rezistencijos centru. Vėlesnis Kauno valstybinio Vytauto Didžiojo universiteto uždarymas 1949–1950 metais buvo nulemtas ne vien tik SSSR nurodymų, kiek universitetų turi būti vienoje respublikoje (galų gale buvo galima atsisakyti universiteto pavadinimo ir pervadinti į kokią nors aukštąją politechnikos ir medicinos mokyklą ar panašiai, o ne iškelti padalinius ir skaldyti universitetą), bet ir Kauno partinės vadovybės (ypač iš SSSR po trijų dešimtmečių sugrįžusio LKP Kauno miesto komiteto pirmojo sekretoriaus Konstantino Gabdanko) pastangų ir konfliktų tarp VDU akademinio

kolektyvo liekanų Kauno universitete su abejotinų kvalifikacijų moksliniais specialistais, gausiai siunčiamais į okupuotą Lietuvą.

Istorijos dalyje, skirtoje VDU atkūrimui sovietmečio pabaigoje, aprašoma lietuvių išeivių teigiama įtaka, kuri pavertė VDU savotišku ledlaužiu, sukuriančiu kelią perimti vakarietiškas – akademinę kultūrą ir mokymo – formas kitiems Lietuvos universitetams. *Artes liberales* studijų modelis – tai individualios studentų pasirenkamos studijos bei dvipakopė bakalauro ir magistro sistema buvo didelė naujiena sovietinei švietimo sistemai, bet būtent jis tapo ateities aukštojo švietimo modeliu visoje Lietuvoje, nugalėjusiu seną sovietinį palikimą.

Istorijos paskutinė dalis nėra įprasta tokio pobūdžio leidiniuose, tai savotiškas apibendrinimas šimtametės valstybės ir universitetinio mokslo patirties (iš kurios, rodos, niekas reformuojant aukštojo mokslo sistemą XXI amžiuje Lietuvoje nieko nesuprato ir nieko nepasimokė), gana simboliškai pavadintas – „P. S. Apie principus, kuriais grindžiama Lietuvos mokslo ir studijų politika ir valdymas“ (Kulakauskas 2022: 142–162). Jame pagrįstai kritiškai vertinamas neoliberalizmo dominavimas aukštojo mokslo sistemoje Lietuvoje, 2009 metų permainos, inicijuotos vykdomosios valdžios, sukurti universitetų tarybas, kurios tapo *valdomos demokratijos* santykių tarp ribotos autonomijos universitetų ir valstybės vykdomosios valdžios biurokratų modelio, šiuo metų įsitvirtinusio Lietuvoje, gyvavimo pradžia (Kulakauskas 2022: 155).

Apibendrinant galima teigti, kad prof. Kulakauskas parašė ne tik bendrą 100 metų VDU trumpąją istoriją, bet ir pabandė jai suteikti savotiško viso aukštojo universitetinio mokslo likimo Lietuvoje lakmuso popierėlio vaidmenį. „Pirmosios lietuviškos alma mater“ idėjinis leitmotyvas yra universiteto statuso valstybėje kitimas nuo autonomijos ir fakultetų federacijos demokratiniu Lietuvos Respublikos laikotarpiu iki autoritarinės diktatūros laikų valstybės vadovų valdomos bei tiesiogiai skiriamos universiteto administracijos ir tragiško universiteto likimo sovietinėje totalitarinėje valstybėje, VDU atkūrimo ir paskutinio jo trisdešimtmečio veiklos, kuri taip pat susiduria su tuo pačiu dar tarpukaryje patirtu konfliktu tarp laisvos visuomenės universiteto siekių ir centralizuotos biurokratijos įsigalėjimo.

LITERATŪRA

Kulakauskas, Antanas. *Pirmoji lietuviška alma mater: trumpa klasikinio universiteto Kaune istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2022.

Dar neturtingų studentų reikalui. *Lietuvos žinios*, 1939 03 10.
Kreivoji kronika. *Dienos žodis*, 1933 07 02.

Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Red. Pranas Čepėnas. Čikaga: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972.

Lietuvos universiteto tapimas (1916–1922 m.): dokumentų rinkinys. Sud. Kęstutis Raškauskas. Kaunas: VDU, 2022.

Martinaitis, Marijonas. *Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas*. Vilnius: Mokslas, 1979, 17–58.

Vaišnoras, Juozas. Ką rodo skaičiai? *Lietuvos žinios*, 1938 04 08.

Vilniaus universiteto istorija, t. 2: 1803–1940. Vilnius: Mokslas, 1977, 223–315.

Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002. Sud. Egidijus Aleksandravičius. Kaunas: VDU, 2002.